

УДК: 37. 091.32: [378.015.31: 17.022.1]

АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ДО МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Т.А. Авксентьєва

***Анотація.** В статті розкривається сутність аналітичного підходу до морального виховання особистості, з'ясовуються можливості і методичні шляхи його реалізації у процесі розвитку моральної свідомості студентської молоді.*

***Ключові слова:** студентська молодь, моральна свідомість, аналітичний підхід до морального виховання, спільнота дослідників.*

***Аннотация.** В статье раскрывается сущность аналитического подхода к нравственному воспитанию личности, определяются возможности и методические пути его реализации в процессе развития нравственного сознания студенческой молодежи.*

***Ключевые слова:** студенческая молодежь, нравственное сознание, аналитический подход к нравственному воспитанию, сообщество исследователей.*

***Summary.** In the article is determined the essence of the analytical approach to moral education of personality, possibilities and methodical ways of its realization are turned out in the process of development of moral consciousness of students.*

***Key words:** students, moral consciousness, analytical approach to moral education, community of inquiry.*

Постановка проблеми. В умовах глибинних економічних, політичних і соціокультурних перетворень, що супроводжуються трансформацією традиційних суспільних норм і цінностей, особливої гостроти набувають проблеми морального виховання. Сучасна молодь перебуває в центрі конфліктуючих цінностей, стандартів і рольових очікувань, які пропонуються засобами масової інформації, виховними інститутами, громадськими організаціями й об'єднаннями. Кризові явища у суспільному житті призводять до поширення у молодіжному середовищі проявів соціальної апатії, цинізму, нігілістичного ставлення до норм моралі. Девальвація традиційних моральних цінностей, послаблення виховних функцій сім'ї, посилення споживацьких орієнтацій, – все це негативно позначається на розвитку моральної свідомості молодих людей і вимагає пошуку нових підходів до морального виховання, які б враховували особливості соціалізації сучасної молоді.

Необхідність підвищення рівня моральної зрілості сучасної молоді зумовлює актуальність дослідження педагогічних умов і методів формування моральної свідомості студентів. Особливої гостроти ця проблема набуває у контексті підготовки майбутніх педагогів, для яких високий рівень моральної зрілості є не тільки свідченням загальної культури особистості, а показником професійної придатності та передумовою успішного виховання школярів на гуманістичних засадах.

Розвиток моральної свідомості студентів значною мірою залежить від форм і методів виховання, які застосовуються у педагогічному процесі вищого навчального закладу. Як свідчить аналіз сучасної педагогічної практики, найчастіше у моральному вихованні студентської молоді використовуються традиційні методи вербального впливу, розраховані на відносно пасивне сприйняття інформації: навіювання, переконування, інформування, приклад. Нерідко моральне виховання зводиться до читання лекцій, проведення спеціальних виховних заходів, індивідуальних і групових бесід. Трапляється, що викладачі, абсолютизуючи власний досвід, намагаються нав'язати студентам свої погляди та моральні переконання. Внаслідок цього у студентів нерідко виробляється імунітет до нотацій, моралізаторства, вони втрачають чутливість до слова педагога, виходять з-під його виховного впливу. М.Ліпман акцентує увагу на тому, що «проповіді та лекції найчастіше являють собою вправи в стереотипному мисленні. Це призводить до своєрідного одномірного морального мислення... Іншими словами, нас вчать віддавати словесну данину стереотипам, які на практиці обертаються цілком невинуватими висновками та оцінками» [5, с. 110].

Для формування моральної свідомості студентів недостатньо культивувати відповідні звички чи проповідувати моральні цінності, оскільки справжні моральні переконання виростають з власного досвіду поведінки та осмислення її підстав. Особливо актуальним є впровадження у виховну практику форм і методів, що передбачають критичний аналіз вихованцями моральних норм і цінностей, розвивають вміння та навички самостійного прийняття моральних рішень тощо. Студенти мають не тільки засвоїти певні моральні норми, а навчитися самостійно аналізувати морально-етичні проблеми. Реалізація цього завдання потребує пошуку нових форм і методів морального виховання, які б відповідали вимогам часу і розвивали навички критичного мислення студентів у сфері моральної регуляції поведінки.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема форм і методів морального виховання молоді привертала увагу багатьох науковців. Вагомий внесок у її дослідження зробили такі вітчизняні педагоги та психологи, як І.Бех, М.Боришевський, О.Вишневецький, О.Киричук, Г.Костюк, М.Красовицький, Ю.Приходько, К.Чорна та ін. Питання формування моральної свідомості особистості розглядали А.Бойко, О.Богданова, В.Гурін, І.Зязюн, І.Кон, І.Мар'єнко, Т.Цвєлих, Н.Щуркова та ін. Проблематика морального виховання особистості є доволі актуальною також у зарубіжній педагогіці (Г.Кіршенбаум, А.Колбі, Л.Кольберг, Т.Лікона, Е.Робінсон та ін.).

Окремі аспекти формування моральної свідомості молоді розглядалися в дослідженнях моральної оцінки та оцінних міркувань (С.Ангелов, В.Василенко, О.Глущенко, Т.Драгунова, Н.Фокіна та ін.), закономірностей формування моральних переконань (О.Богданова, М.Боришевський, А.Донцова, О.Калініна, І.Краснобаєв, Н.Менчинська, А.Ситникова, Л.Рувинський та ін.), стійких форм і мотивів поведінки особистості (М.Бобнєва, Л.Божович, В.Зосимовський, Т.Коннікова, Л.Славина, В.Чудновський, С.Якобсон та ін.). Становлять інтерес порівняльні дослідження, присвячені аналізу різних підходів до морального виховання молоді у вітчизняній та американській педагогіці (М.Красовицький, В.Веселова, В.Жуковський, В.Галузяк, Л.Довгань). Незважаючи на численні дослідження, доводиться констатувати, що актуальність проблеми розробки та вдосконалення форм і методів морального виховання студентів, не тільки не зменшується, але з часом навіть посилюється, оскільки змінюється світосприйняття і ціннісні орієнтації підрастаючого покоління, з'являються нові тенденції в суспільному розвитку та соціалізації сучасної молоді.

У даній статті ми ставимо за *мету* розкрити сутність обґрунтованого в американській педагогіці аналітичного підходу до морального виховання особистості та з'ясувати можливості його застосування у процесі розвитку моральної свідомості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Аналітичний підхід (analysis approach) до морального виховання у педагогіці США, який ґрунтується на раціоналістичних та емпіричних теоріях розвитку особистості, набув поширення в 90-х роках ХХ ст. [1]. Його основоположниками були М. Ліпман, Е. Шарп, А. Еліс, Г. Келі, М. Скрівен, які активно займалися вивченням ролі процесів раціонального мислення в моральній регуляції поведінки особистості і вважали, що засвоєння моральних цінностей повинно відбуватися на основі критичного осмислення фактів і аргументів, а моральна поведінка має визначатися не голосом серця чи совісті, а правилами логіки [2; 4; 6]. На думку представників аналітичного підходу, головне у моральному вихованні – навчити вихованців використовувати логічне, критичне мислення та прийоми наукових досліджень у процесі вирішення морально-етичних проблем. Для формування моральних цінностей в особистості недостатньо лише культивувати безпосередні емоційні реакції чи безперервно розповідати про норми моральної поведінки. Замість цього необхідно допомогти особистості зрозуміти справжню сутність моральних понять і цінностей, навчити їх критично сприймати та самостійно аналізувати моральні проблеми, а не висловлювати готові реакції [2, с. 110].

Аналітичний підхід до морального виховання М. Ліпман протиставляє традиційному – проповідницькому, моралізаторському (апеляція до поглядів визначних осіб, моральних авторитетів, традицій, релігії тощо). На думку дослідника, традиційний підхід і в минулому годився лише для легковірних. У теперішній же час, коли в молодіжному середовищі значного поширення набув скептицизм, він став малоефективним. Педагоги не повинні нав'язувати вихованцям власні чи загальноприйняті цінності та переконання. Натомість вони мають забезпечити умови, за яких вихованці переконуються у важливості і необхідності цих цінностей шляхом самостійних міркувань [2, с. 119]. Молодь необхідно спеціально навчати самостійно аналізувати сутність моральних, юридичних, соціальних понять, таких, наприклад, як особистість, свобода, мораль, право, відповідальність, повага, компроміс, толерантність, насильство тощо, а також зв'язки і відношення між ними.

У контексті аналітичного підходу важливе значення надається методам виховання, які передбачають індивідуальний і груповий аналіз моральних цінностей, соціальних проблем, моральних норм. Фактично у процес морального виховання переносяться методи, що застосовуються в соціальних науках. Особлива увага звертається на формування у вихованців пізнавальних операцій та розвитку умінь критичного мислення: визначення проблеми, доведення доречності тверджень, звернення до схожих випадків з метою визначення ціннісних позицій, виділення логічних і емпіричних суперечностей в аргументах, зіставлення протилежних аргументів, пошук і перевірка ймовірних шляхів розв'язання моральних проблем.

Сприятливі умови для групового аналізу студентами моральних проблем створюються в рамках обґрунтованої М.Ліпманом особливої форми морального виховання, яка називається спільнотою дослідників (community of inquiry). Її специфіка полягає у спрямованості учасників на дослідження проблемної ситуації і досягнення спільного результату, яким може бути розв'язання моральної проблеми [1].

З погляду аналітичного підходу, сприятливі умови для морального розвитку молоді виникають, коли студентська група перетворюється на спільноту дослідників, учасники якої можуть продукувати та обговорювати ідеї, з'ясовувати сутність понять, розвивати гіпотези, оцінювати можливі наслідки і, загалом, спільно мислити, отримуючи задоволення від інтелектуального пошуку та міжособистісного спілкування. Такі спільноти розвивають дослідницькі навички, вміння міркувати та створювати поняття, які дозволяють вести керовану та результативну дискусію, зокрема, на морально-етичні теми [2, с. 110].

Е. Шарп вважає, що брати участь у спільноті дослідників означає залучаючи весь свій інтелект, уяву та емоції до формування творчих взаємин з іншими людьми і світом природи, перетворювати таким чином повсякденний досвід у мистецтво пошуку ідеалу [4, с. 44].

У спільноті дослідників студенти стають шукачами, які колективно обмірковують ті чи інші моральні питання. Діалог, що виникає у процесі спільного обговорення, є формою раціонального судження, яке допомагає: розширити моральні знання шляхом логічних міркувань, відстояти свої позиції за допомогою доказів та аргументів, координувати знання засобами критичного аналізу [2, с. 113].

Перетворенню студентської групи у спільноту дослідників сприяє обговорення неоднозначних морально-етичних проблем, які розкриваються у філософсько-етичних текстах. М.Ліпман виокремив низку стадій у становленні групи як спільноти дослідників: 1) пред'явлення групі емоційно та морально «зарядженого» тексту у формі опису певної життєвої ситуації; 2) організація обговорення, в процесі якого відбувається спільна інтерпретація вихідного тексту; 3) конфронтація, за допомогою якої

відбувається чітке визначення смислових позицій учасників дискусії; 4) реконструкція стосунків на індивідуальному та груповому рівнях: поява нових узагальнень, нових підходів до оцінки моральних ситуацій [5]. Таким чином, груповий процес у спільноті дослідників починається з формування атмосфери психологічного комфорту, проходить через стадію конфронтації і завершується переходом на вищі рівні морального розвитку.

Функціонування спільноти дослідників ґрунтується на системному розумінні групового процесу, взаємній зумовленості його компонентів, а також глибинній тенденції до самоактуалізації особистості.

Науковці виокремлюють низку принципів, на яких базується психодинаміка спільноти дослідників: принцип безумовного позитивного ставлення на противагу принципу умовного ставлення; принцип переходу до порядку через хаос на противагу принципу поступових змін; принцип невизначеності (швидкість і результати групового процесу не можуть бути заздалегідь передбачені) на противагу принципу цілковитої детермінації виховного процесу; принцип групової відповідальності на противагу принципу індивідуальної відповідальності [1].

Аналітичний підхід до морального виховання суттєво відрізняється від традиційного, оскільки з його допомогою студенти засвоюють не просто знання про моральні норми, а динамічні структури з глибинним особистісним смислом.

М. Стар визначив вимоги, яких слід дотримуватися під час групового дослідження моральних проблем, щоб воно сприяло розвитку критичного мислення вихованців: для дискусії слід обирати ситуації, яка можуть статися в житті особистості і є типовими для даного суспільства; обговорення має порушувати актуальні для вихованців проблеми і відповідати їх віковим особливостям; кожна моральна проблема повинна містити конфлікт, але не мати єдиного рішення; моральні дилеми повинні мати практичне спрямування, тобто передбачати відповідь на питання: "Як слід діяти в такій ситуації?"; педагог повинен займати нейтральну позицію, тобто спрямовувати дискусію, заохочувати учасників дискусії до висловлення власних думок, не робити поспішних висновків [5, с. 12].

У процесі логічного аналізу моральних понять і цінностей в спільноті дослідників вирішуються такі основні завдання: а) концептуальний аналіз моральної цінності як ідеального типу; б) визначення феноменології аналізованої цінності; в) з'ясування конкретних умов реалізації даної цінності або наближення до неї як до ідеалу; г) встановлення відношення між ідеалом і силами, зацікавленими в його реалізації.

На початковому етапі з метою формування дослідницької спільноти і залучення студентів до обговорення моральних дилем їм можна запропонувати текст про уявне співтовариство дослідників, яке намагається визначити ключові моральні поняття. Практика свідчить, що студенти мимоволі захоплюються вигаданою історією і починають пропонувати власні думки, сперечаючись з уявними опонентами.

Дослідницьке співтовариство студентів є цілісною соціальною організацією, яка формує в її учасників почуття групової приналежності. В її рамках студенти отримують можливість реалізувати ті пізнавальні інтереси, які практично неможливо втілити у повсякденній життєвій практиці. Саме в дослідницькому співтоваристві студенти можуть об'єктивно оцінити зростання своїх пізнавальних можливостей, що сприяє підвищенню їх самооцінки. У такому співтоваристві заохочується внесок кожного, а не тільки найбільш здібних і ініціативних студентів. Навчаючись уважно слухати один одного, студенти водночас вчаться взаємної поваги. В міру розуміння своєї залежності від правил, прийнятих у дослідницькому співтоваристві, вони починають піклуватися про дотримання моральних норм і захищати їх. У дослідницькому співтоваристві кожен учасник може висувати власні гіпотези, або приймати чи розробляти висловлені іншими, пропонувати контраргументи, запитувати, викладати доводи або факти, висловлювати свої сумніви, вибудовувати ідеали, ставити питання тощо.

Досвід нашої роботи свідчить, що дослідницьке співтовариство студентів серйозно ставиться до обговорюваних моральних проблем. Студенти усвідомлюють, що соціальні інститути недосконалі, людський досвід часто неповний, а знання обмежені. Тому вони визнають необхідність логічного аналізу моральних норм і правил. Студенти доходять висновку, що моральні рішення, які влаштовують усіх, рідко коли досяжні і тому люди часто змушені погоджуватися на компроміси, які не суперечать їхнім моральним принципам. Тобто, вони визнають важливу роль логічних суджень у розв'язанні моральних проблем у тих ситуаціях, коли правила і попередній досвід не дають адекватних орієнтирів.

Методика розвитку моральної свідомості в умовах дослідницького співтовариства сприяє формуванню у студентів навичок діалогу, рефлексивного аналізу, моральних міркувань. Основною характеристикою співтовариства дослідників є діалог, який формується в процесі дискусійного обговорення моральних проблем. Такі дискусії поступово стають усе більш упорядкованими завдяки засвоєнню студентами відповідних логічних, естетичних, етичних і соціальних понять.

Особлива роль в організації діяльності студентського співтовариства дослідників належить викладачеві, який керує логічними процедурами дискусії. Водночас він є одним із рівноправних учасників колективного пошуку. Студенти як члени співтовариства вчать критикувати слабкі аргументи, будувати обґрунтовані міркування, нести відповідальність за свій внесок у загальний контекст дискусії, дотримуватись правил групового дослідження, усвідомлювати свою залежність від інших, поважати їхні погляди, а коли необхідно – коректувати власні моральні погляди.

Наш досвід свідчить, що ефективність впливу такої форми виховної роботи на розвиток моральної свідомості студентів суттєвим чином залежить від сформованості когнітивних, соціальних і соціально-психологічних передумов функціонування студентської групи як спільноти допитливих. Когнітивними передумовами ефективної діяльності групи дослідників є сформованість у студентів низки спеціальних умінь: аргументації, установлення точних розбіжностей і зв'язків, формування переконливих висновків, продукування гіпотез, узагальнення, висування контраргументів, розкриття передумов, використання і розпізнавання критеріїв, уміння задавати запитання, виведення наслідків, розпізнавання логічних помилок, визначення понять, пошуки шляхів більш чіткого з'ясування проблеми, правильне виведення суджень, застосування адекватних аналогій, чутливість до контексту, висування альтернативних поглядів. Завдяки цим умінням учасники дискусії приходять до розуміння того, що моральні знання є відносними і тісно пов'язаними з інтересами та діяльністю людей, а отже, відкритими для обговорення. Поступово вони стають усе більш толерантними щодо складності та невизначеності таких знань.

Поряд з когнітивними співтовариству дослідників необхідні також певні уміння соціальної взаємодії: вміння слухати, підтримка інших шляхом посилення і підтвердження їх позиції, критичний аналіз поглядів інших, висування аргументів на захист тієї або іншої точки зору навіть при незгоді з нею, прийняття всерйоз ідей інших людей, яке виявляється в реакції на них і заохоченні співрозмовника до більш повного вираження своєї думки. Досвід свідчить, що в процесі дослідницької діяльності студентів виявляється певна турбота не тільки про дотримання логічних норм дискутування, але й про різнобічний розвиток кожного учасника групового пошуку. Останнє передбачає установку на відкритість, готовність змінити свою точку зору і пріоритети для того, щоб виявити повагу до інших. Турбота – дуже суттєвий елемент діалогу. Вона важлива для розвитку довіри, яка є основою моральної орієнтації і формує в особистості уявлення про своє індивідуальне призначення та можливість реалізації власного вибору. На більш високому етапі морального розвитку студенти починають усвідомлювати відповідну сприйнятливості світу до власних думок і дій. Довіра є передумовою розвитку в кожного члена співтовариства автономності і самоповаги. Завдяки цьому учасникам співтовариства властива повага до інших, вони вступають у розмову тоді, коли відчують, що можуть привнести в неї щось значуще або ж коли усвідомлюють свою відповідальність за спрямування діалогу в потрібне русло. Студенти виявляють готовність до співробітництва і взаємодопомоги в процесі спільного пошуку, здатність чути і сприймати інших, поділяти з ними життєву значущість і зміст сказаного. Це застерігає від прагнення завжди бути правим. Одночасно студенти знаходять мужність змінювати власну позицію або ж зберігати її у вигляді гіпотези.

Співтовариство дослідників характеризується також певними психологічними і соціальними рисами. До них належать: розвиток самості у стосунках з іншими, уміння сприймати власне Я з позиції іншого, приборкання егоцентризму, здатність до самокорекції. Заохочується утримування від великих монологів, які руйнують діалог і не передбачають відповідної реакції. Мистецтво вести діалог з іншими вимагає навичок інтелектуальної гнучкості, саморегуляції й самовдосконалення.

Важливим умінням, необхідним для успішного розв'язання моральних проблем в умовах групового обговорення, є уміння слухати інших, тим самим заохочуючи співрозмовника сміливіше висловлювати свої погляди. Як свідчить практика, в учасників співтовариства дослідників відбувається певна психологічна трансформація: від акцентування уваги на власній значущості до підкреслення значущості групи та її досягнень.

Рефлексія студентів з приводу власного мислення відбувається одночасно з аналізом і коректуванням застосовуваних методів і логічних процедур. Засвоєння методології самокорекції в співтоваристві робить студентів критично мислячими, відкритими для самовдосконалення, сприйнятливими до контексту і здатними свідомо користуватися моральними критеріями у виробленні практичних суджень.

Відносини окремого індивіда і співтовариства дослідників взаємозалежні. Успіх співтовариства обумовлений проявом унікальної неповторності кожного студента. Водночас кожен учасник бере на себе зобов'язання, роблячи власний внесок у дискусію, визнавати внески інших учасників. Це передбачає визнання взаємозалежності і відмову від позиції «всезнайства». Співтовариство не запрацює, поки його члени не пристосуються до прийнятих у ньому логічних і соціальних процедур.

Ефективне проведення групових дискусій вимагає дотримання низки принципів: толерантності, послідовності, ясності, інтелектуальної відкритості, самокорекції, свідомого користування критеріями, сприйнятливості до контексту, поваги до всіх учасників дискусії як потенційних джерел більш глибокого розуміння моральних норм.

Співтовариство дослідників виступає ефективним засобом особистісного й морального розвитку, що забезпечує формування моральних понять і цінностей, які впливають на повсякденні судження і поведінку студентів. З часом моральна свідомість студентів зазнає істотних змін. Вони починають глибше усвідомлювати соціальну сутність моральних норм, відкривають для себе моральні цінності та життєві орієнтації, гідні наслідування. У них виробляється звичка формулювати точні, осмислені й адекватні моральні судження. Завдяки діалогічному спілкуванню стимулюються процеси самопізнання і морального самовдосконалення.

Висновки. Таким чином, аналітичний підхід до морального виховання ставить за мету навчити студентів приймати моральні рішення на основі ґрунтовного аналізу моральних проблем, перевірки достовірності фактів, визначення та аналізу альтернативних рішень, оцінювання фактів на основі критичного мислення. Ефективним шляхом реалізації положень аналітичного підходу є спільноти допитливих, що являють собою добровільні об'єднання студентів, які моделюють науково-пошукову діяльність товариства дослідників: займаються постановкою та розв'язанням морально-філософських питань, продукуванням і обговоренням ідей, генеруванням гіпотез, оцінюванням можливих наслідків тих чи інших моральних рішень. На нашу думку, такий підхід відповідає віковим особливостям студентської молоді, завдяки чому його застосування може сприяти формуванню у студентів свідомої життєвої позиції, критичного ставлення до цінностей, які нав'язуються сучасним суспільством, та готовності до самовизначення у сфері моральних смислів і цінностей.

Література

1. Галузяк В.М. Моральне виховання в педагогіці США: теорія і практика / В.М. Галузяк, Л.І. Довгань. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., ВДПУ, 2009. – 231 с.
2. Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия / М.Липман // Вопросы философии. – 1995. – № 2. – С. 110-121.
3. Лушин П., Кеннеді Д. Психодинаміка навчальної групи «спільнота допитливих» і реформа освіти / П.Лушин, Д.Кеннеді // Рідна школа. – 2001. – №4. – С. 73-75.
4. Шарп Е. Навчання демократії / Е. Шарп // Рідна школа. – 2001. – № 4 (855). – квітень. – С. 43-47.
5. Lipman M. Thinking in Education / M.Lipman. – New York: Cambridge University Press, 1984. – 246 p.
6. Starr M. Building Life Skills / M.Starr. – New York: Copyright, 1995. – 96 p.